

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ З РОЗВИНЕНИМ СОЦІАЛЬНИМ ІНТЕЛЕКТОМ*Ляховець Л.О.**Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка*

У статті висвітлюється проблема впливу рівня розвитку соціального інтелекту студентів-психологів на процеси налагодження міжособистісних стосунків, успішності спілкування та соціальної адаптації. Наводяться результати емпіричного дослідження соціально-інтелектуального потенціалу майбутніх психологів.

Ключові слова: соціальний інтелект, комунікативна компетентність, спеціальні здібності

Постановка проблеми. Останнім часом проблеми функціонування психологічної служби та підготовки практичних психологів набули статусу пріоритетних в системі освіти. Потреба в підготовці професійних психологів обумовлена, з одного боку, кардинальними змінами в українській освіті, оскільки в суспільстві з'явилися нові цінності – самоосвіта, самоменеджмент, самопроекування особистості, що в цілому сприяє самореалізації професіонала. З іншого боку, традиційно високими лишилися вимоги до практичних психологів, як спеціалістів здатних в умовах дефіциту часу й інформації, швидко орієнтуватися в комунікативних ситуаціях, ефективно розв'язуючи різноманітні проблеми.

На думку широкого наукового загалу (Андреева Г., Бодальов О., Власова О., Ємельянов Ю., Каліна Н., Куніцина В., Лабунська В., Хрящова Н., Чепелева Н., Южанінова А. та ін.), психологи – це представники т.зв. комунікативних професій, професійна діяльність яких реалізується у сфері спілкування і багато в чому визначається ступенем сформованості спеціальних здібностей. Однією із таких здібностей виступає соціальний інтелект (далі – СІ). А ступінь розвитку СІ, в свою чергу, «обумовлює особливу схильність до психологічної діяльності, формуючи специфічну професійну спрямованість: інтерес до людини як до предмету пізнання й перетворення» [1, 105]. Ряд наукових робіт розкриває залежність між ефективністю праці практичних психологів та рівнем розвитку їхнього СІ [3, 5, 6, 10], а от праць, які б детально характеризували особливості встановлення суб'єкт-суб'єктних стосунків особами з низьким [3, 6, 9] та високим [1, 3, 6, 8] СІ доволі мало.

Виходячи із зазначеного кола проблем, було обрано мету, об'єкт та предмет дослідження.

Мета – вивчення особливостей процесу налагодження міжособистісної взаємодії у студентів з розвиненим СІ.

Об'єкт – СІ як когнітивна складова комунікативних здібностей студентів.

Предмет – зв'язок високого рівня СІ та особливостей комунікативної діяльності студентів-психологів.

В роботі ми дотримувались наступних дефініцій основних понять. СІ – це глобальна здібність, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних та поведінкових рис, включаючи рівень енергетичного забезпечення процесів саморегуляції; прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії й прийняття рішень [6]. Комунікативна компетентність – це такий рівень сформованості міжособистісного досвіду, який необхідний індивіду, щоб в межах власних здібностей та соціального статусу успішно функціонувати в даному суспільстві [4].

Термін «СІ» був запропонований ще в 1929 р. Е. Торндайком для позначення «далекоглядності в міжособистісних стосунках» [10]. Г. Олпорт пов'язав СІ із здатністю висловлювати швидко, майже автоматичні судження про людей та прогнозувати їх найвірогідніші реакції. СІ – це особливий «соціальний дар», який забезпечує безконфліктність у взаєминах з іншими, результат його застосування – соціальне пристосування, а не глибина розуміння інших [12]. Дж.Гілфорд розглядає СІ як систему інтелектуальних здібностей, пов'язаних, перш за все, з пізнанням поведінкової інформації [13].

Неоднозначними були підходи до вивчення феномену СІ й у вітчизняній науці. Однією з перших СІ в системі соціального розвитку особистості почала досліджувати М. Бобнева. В її роботах СІ – це здатність вирізняти й помічати складні відносини й залежності в соціальній сфері

[2, 46]. На думку авторки, СІ слід розглядати як особливу здібність людини, що формується в процесі її діяльності в соціальній сфері, у сфері спілкування та соціальної взаємодії. Продовжується розгляд феномену в ракурсі підвищення комунікативної компетентності індивіда в роботах Ю. Ємельянова, який вважав СІ стійкою здатністю розуміти самого себе та інших людей, заснованою на специфіці розумових процесів, афективного реагування та соціальному досвіді. Ця здатність дозволяє прогнозувати вчинки оточуючих, їх взаємини, моделювати міжособистісні події [4]. На думку автора, СІ включає в себе сензитивність – особливу чутливість до психічних станів, прагнень, цілей, цінностей інших, яка має емоційну природу. Вчений вдається до уподібнення термінів «СІ» та «комунікативна компетентність». Остання формується завдяки інтеріоризації соціальних контекстів і закріплюється в когнітивних структурах психіки у вигляді вмінь і навичок (Ємельянов, 1985). Розвиток обох феноменів можливий за умови усвідомлення індивідом себе як учасника ситуації соціальної взаємодії, в якій він моделює й прогнозує поведінку інших (докладніше див. [7]).

Більш глибокого аналізу феномен СІ зазнав в роботах А. Южанінової, яка тлумачить СІ як когнітивну складову комунікативних здібностей особистості, оскільки він забезпечує розуміння вчинків та дій людей, розуміння мовної продукції та невербальних реакцій оточуючих [11, 64]. Дослідниця припускає, що існує як мінімум три виміри СІ: 1) соціально-перцептивні здібності, які відповідають за адекватне відображення особистісних властивостей партнера по спілкуванню й забезпечують точність в розумінні характеру стосунків з оточуючими. Їм же людина завдячує здатністю до самопізнання (усвідомлення своїх індивідуально-особистісних властивостей, мотивів, поведінки, характеру сприймання себе іншими); 2) соціальна уява – здатність адекватно моделювати індивідуальні й особистісні особливості людей за зовнішніми ознаками та прогнозувати характер поведінки інших; 3) соціальні техніки спілкування – здатність прийняти роль іншого, володіти ситуацією, спрямовуючи її в потрібному напрямку й навіть впливати на психічні стани й прояви оточуючих [11]. Згідно останніх досліджень (Г. Андреева, В. Куніцина, О. Мудрик, О. Чеснокова) вважається, що людина, якій притаманний розвинутий СІ, включена до широких соціальних зв'язків, активна і гнучка, вміє вписатися в нові суспільні структури й умови. Іншими словами, СІ розглядається як інтегральний показник кількості та якості соціальних зв'язків та багатомірна складна структура, до якої входять: 1) комунікативно-особистісний потенціал особистості; 2) характеристики самосвідомості; 3) соціальна перцепція, соціальне мислення; 4) енергетичні ознаки (Куниціна, 2003).

Коротко підсумуємо сказане:

1. СІ можна розглядати як здібність, що забезпечує пізнання, відображення, розуміння й структурування соціально-психологічних характеристик особистості (вчинків, дій, мовленнєвої продукції, невербальних реакцій) й групи та сприяє прогнозуванню поведінки людини і динаміки групових процесів.

2. СІ являє собою когнітивну складову комунікативних здібностей особистості і професійно-важливою якістю практичного психолога.

3. Розвиток СІ стимулюється початком шкільного навчання, а власне формування відбувається в процесі діяльності особи в сфері спілкування та соціальної взаємодії.

Методика та процедура дослідження. В емпіричному дослідженні, спрямованому на вивчення особливостей міжособистісної взаємодії студентів з різними рівнями розвитку СІ, брало участь 200 осіб віком від 16 до 23 років. Це студенти I-VI курсів психолого-педагогічного факультету ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, спеціальність «Психологія. Соціальна психологія». Дослідження проводилось протягом 2005-2006 рр. і відбувалося в два етапи. На першому – було проведено батарею тестів з метою розподілу досліджуваних на групи: з низьким, середнім та високим рівнем розвитку СІ. На другому – вивчалися особливості налагодження міжособистісних взаємин особами з високим та низьким рівнем СІ. До групи з високим рівнем розвитку соціально-комунікативного потенціалу потрапило 19 студентів.

До батареї психодіагностичних методик увійшли: Методика дослідження СІ Дж.Гілфорда та М. Саллівана (адаптація О.С. Михайлової (Альшиної)), опитувальник «Шістнадцять особистісних факторів» Р. Кеттела (форма FPQ-187-A); Індивідуально-типологічний опитувальник

(ІТО) Л.М. Собчик; Опитувальник діагностики типу спрямованості особистості практичного психолога (Т. Данилової); опитувальник «Індивідуальні стилі мислення» (О. Алексєєва, Л. Громової); Тест кольорових виборів М.Люшера.

Обговорення результатів. Результати дослідження було піддано стандартній процедурі математичного аналізу, здійсненого за допомогою математично-статистичного пакету SPSS. З метою поглибленого вивчення отриманих даних застосовувався факторний аналіз. Оптимальною було визнано п'ятифакторну структуру, яка пояснила 57,826% загальної дисперсії. Нижче наводяться дані, отримані на групі досліджуваних з високим рівнем СІ (19 осіб).

Перший фактор отримав умовну назву «Відкритість в міжособистісних контактах» (внесок до сумарної дисперсії – 19,056%). Він утворений двома полюсами: один представлений емоційною стійкістю – шкала С за тестом Кеттела (факторне навантаження 0,782), готовністю до соціальних контактів – шкала А за тестом Кеттела (0,763), розумінням невербальної поведінки – тест Дж. Гілфорда (0,729), екстравертованістю – ІТО (0,706), соціальна сміливість – шкала Н за Кеттелом (0,519), емоційною зрілістю – фіолетовий колір за Люшером (0,374), а другий репрезентований фрустрованістю – шкала Q₄ за Кеттелом (-0,831), егоцентричною спрямованістю особистості за Даниловою (-0,699), почуттям провини – шкала О за Кеттелом (-0,679), підозрілістю – шкала L за Кеттелом (-0,658), намаганням самоствердитись – зелений колір за Люшером (-0,601), тривожністю – ІТО (-0,505), інтровертованістю – ІТО (-0,467).

Як бачимо, студенти з розвиненим СІ виявляють високу комунікативну активність, їм притаманні соціально бажані риси та сильне «Я», вони впевнені в собі, привабливі й розкуті у спілкуванні, незалежні від зовнішніх оцінок, ініціативні, здатні контролювати власні емоційні та поведінкові прояви. Такі особи готові брати на себе відповідальність за налагодження й підтримання міжособистісних контактів, вони не прагнуть принизити партнерів по спілкуванню чи домінувати над ними. Студенти з розвиненим СІ почуваються впевнено й комфортно в переважній більшості комунікативних ситуацій та отримують задоволення від взаємодії з членами своєї референтної групи, про що свідчить відсутність фрустрованості, почуття провини, тривожності та занурення у власний фантазійний світ.

Другий фактор отримав умовну назву «Особливості індивідуального стилю міжособистісної поведінки» (внесок до сумарної дисперсії – 12,906%). Він репрезентований такими дескрипторами: розуміння відтінків соціальної взаємодії – тест Дж. Гілфорда (0,775), активність, наполегливість, агресивність – ІТО (0,725), екзистенційна спрямованість особистості за Даниловою (0,719), соціальна сміливість – шкала Н за Кеттелом (0,664), соціальна гнучкість – шкала Q₁ за Кеттелом (0,639), спонтанність – ІТО (0,617), прагматичний стиль мислення за Алексєєвим (0,549), наполегливість – шкала Е за Кеттелом (0,533), загальний рівень СІ за тестом Дж. Гілфорда (0,469), синтетичний стиль мислення за Алексєєвим (-0,663), гуманістична спрямованість особистості за Даниловою (-0,497), почуття провини – шкала О за Кеттелом (-0,432), намагання самоствердитись – зелений колір за Люшером (-0,350).

Студенти з розвиненим СІ схильні до використання активної наступальної тактики налагодження міжособистісних стосунків, в чому їм сприяє наполегливість, соціальна гнучкість, сміливість і спонтанність. Спілкуючись з партнером, вони демонструють бажання приєднатися до вирішення поставленої соціальної задачі. Завдяки наявності екзистенційної спрямованості особистості та використанню прагматичного й аналітичного стилів обмірковування інформації, зазначені студенти здатні розуміти відтінки ситуацій соціальної взаємодії, потреби й уявлення партнерів, їхні реальні та приховані наміри. Вони однаково успішно пізнають і власний внутрішній світ, і диференціюють поведінку й вчинки інших людей, навіть не намагаючись самоствердитись за рахунок останніх чи виявити зверхнє, інтолерантне, жорстоке ставлення до них.

Третій фактор з умовною назвою «Емоційна врівноваженість особистості» (внесок до сумарної дисперсії – 9,388%) включає в себе афіліативну потребу – синій колір за Люшером (0,727), прагматичну спрямованість особистості за Даниловою (0,699), високу сумлінність – шкала G за Кеттелом (0,680), високий самоконтроль поведінки – шкала Q₃ за Кеттелом (0,598), прагматичний стиль мислення за Алексєєвим (0,484), спонтанність – ІТО (0,450), відсутність внутрішнього

конфлікту – чорний колір за Люшером (0,398), сензитивність – ІТО (0,396), готовність брати відповідальність на себе – сірий колір за Люшером (0,365), напруження потреби в агресивному домінуванні – червоний колір за Люшером (-0,903), емоційна неврівноваженість – жовтий колір за Люшером (-0,676), безтурботність – шкала F за Кеттелом (-0,641), м'якосердість – шкала I за Кеттелом (-0,434).

Особи з розвиненим СІ добре поінформовані про власний внутрішній світ, здатні рухатись від центрованості на собі до конструктивної взаємодії з іншими. Вони здатні відповідати за свої почуття, впевнені в собі, орієнтовані на соціально корисні вчинки та вирішення життєвих задач завдяки співпраці з оточуючими й прагматичному стилю мислення. Особливо привабливими суб'єктами спілкування їх робить наявність афіліативної потреби, прихильність до виконання ustalених в суспільстві норм і правил, вміння чітко обмірковувати проблемні ситуації та брати відповідальність за їх вирішення на себе. Саме тому студентам з розвиненим СІ вдається налагоджувати довготривалі, довірливі, емоційно врівноважені стосунки з іншими.

Четвертий фактор з умовною назвою «Успішність соціальної адаптації» (внесок до сумарної дисперсії – 8,742%) репрезентує соціальну чутливість, інтуїтивність – фіолетовий колір за Люшером (0,797), загальний рівень СІ – тест Дж. Гілфорда (0,752), мрійливість – шкала M за Кеттелом (0,475), синтетичний стиль мислення за Алексєєвим (-0,707), звільнення від обов'язків – сірий колір за Люшером (-0,656), активна протидія середовищу – чорний колір за Люшером (-0,477), ригідність – ІТО (-0,396).

Студенти з високим рівнем СІ здатні адекватно розуміти інших, в цьому їм допомагає соціальна чутливість, емоційна рухливість, потреба в емоційно насичених міжособистісних контактах, розкутість, розвинута соціальна спостережливість й увага. Досить вдало вони прогнозують поведінку навколишніх, з одного боку, спираючись на інтуїтивне осягнення подій, а з іншого, що більш вірогідно, – застосовуючи формальний аналіз та теоретичну систематизацію очевидних фактів. Але це не заважає їм активно обстоювати свої позиції у спілкуванні, оскільки вони соціально гнучкі, здатні до пристосування та корекції власної поведінки. Успішність їхньої адаптації засвідчується й соціальною пластичністю, яка сприяє передбаченню ролей інших та майстерному виконанню власних.

П'ятий фактор з умовною назвою «Особливості налагодження міжособистісних контактів» (внесок до сумарної дисперсії – 7,734%) репрезентує аналітичний стиль мислення за Алексєєвим (0,578), гуманістична спрямованість особистості за Даниловою (0,549), експресивність – фактор F за Кеттелом (0,487), егоцентрична спрямованість особистості за Даниловою (0,409), відсутність внутрішньоособистісного конфлікту – чорний колір за Люшером (0,389), намагання самоствердитись – зелений колір за Люшером (-0,458), розпізнавання структури міжособистісних ситуацій – тест Дж. Гілфорда (-0,431), підозрілість – шкала L за Кеттелом (-0,415), домінантність – шкала E за Кеттелом (-0,358).

Важливу роль у становленні й розвитку особистості юнаків та дівчат відіграє спілкування з однолітками та референтними дорослими. Саме це дозволяє студентам ознайомитись із власним внутрішнім світом, а також інтересами, життєвими перспективами та планами оточуючих. Така форма міжособистісної комунікації вимагає взаєморозуміння та правильної оцінки як самого себе, так і партнерів по спілкуванню. В осіб з розвиненим СІ дещо ускладнена здатність адекватно оцінювати соціальні ситуації в динаміці. Але вони активно використовують аналітичний стиль мислення, ретельно аналізуючи, систематизуючи й вивчаючи ситуації взаємодії. Супроводжується обраний варіант пізнання поведінки оточуючих емоційною виразністю, щирим інтересом та повагою до інших, турботливістю, підтримкою, невикористанням захисних та агресивних позицій у спілкуванні з боку осіб з розвиненим СІ.

Висновки. В межах соціально-психологічного підходу СІ розглядається як когнітивна складова комунікативної компетентності. Студенти, які мають розвинений СІ, характеризуються здатністю приймати рішення стосовно поведінки в конкретній міжособистісній ситуації, спираючись на попередній її аналіз; відкритістю, соціальною сміливістю, недирижуваним стилем міжособистісної взаємодії; емоційною врівноваженістю, успішністю соціальної адаптації та ефективністю у вирішенні проблем та конфліктів.

Подальші авторські дослідження будуть спрямовані на вивчення шляхів розвитку соціального інтелекту через застосування активних форм навчання, до яких зокрема відноситься тренінг сензитивності.

Література

1. Аминов Н.А., Молоканов М.В. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов// Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. – № 5. – С. 104-110.
2. Бобнева М.И. Психологические проблемы развития личности// Социальная психология личности/ Отв. ред. М.И. Бобнева, Е.В. Шорохова. – М.: Изд-во «Наука», 1979. – С.35-92.
3. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 308 с.
4. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. – Л.: ЛГУ, 1985. – 167 с.
5. Калина Н.Ф. Диагностика социального интеллекта// Журнал практикующего психолога. – 1999. – № 5. – С. 159-178.
6. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2003. – 544 с.
7. Ляховець Л.О. Теоретико-методологічні підходи до вивчення феномену комунікативної компетентності// Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2004. – Випуск 25. Серія: Психологічні науки. – С. 75-80.
8. Ляховець Л.О. Комунікативно-особистісний потенціал соціального інтелекту у студентів-психологів// Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2005. – Випуск 31. Серія: Психологічні науки. – Том II. – С. 118-122.
9. Ляховець Л.О. Вивчення соціально-інтелектуального потенціалу студентів-психологів// Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2006. – Випуск 41. Серія: Психологічні науки. – Том II. – С. 5-8.
10. Психогимнастика в тренінге/ Под ред. Н.Ю. Хрящевой. – СПб.: «Речь», Институт Тренинга, 2001. – 256 с.
11. Южанинова А.Л. К проблеме диагностики социального интеллекта// Проблемы оценивания в психологии. – Саратов, 1984. – С. 63-67.
12. Allport G.W. Personality: A Psychological Interpretation. – N-Y, Henry Holt & Co, 1937. – P.513-516.
13. Guilford J.P. Cognitive psychology's ambiguities: Sum suggested remedies, Psychological Review, 1982. – Vol. 89. – P.48-59.